

THE ACT OF WRITING AND REMEMBERING IN "ÎNTOARCEREA HULIGANULUI" BY NORMAN MANEA

Lavinia Ileana Geambei

Assist. Prof., PhD, University of Pitești

Abstract: Norman Manea's literature is interpreted differently sometimes controversially. Therefore, his literature is generally labelled as "Holocaust literature", "anti-totalitarian literature", "Eastern European literature" or "Hebrew literature".

"Întoarcerea huliganului" (Iași, 2003; second edition – 2006) holds a special place in this literature. It is an autobiography illustrated neither in the form of diary nor in that of memoirs. The book summarizes the major themes of Norman Manea's writing: the Holocaust, communism, exile and also suggests another theme derived from the three ones, the theme of writing as a refuge, therapy, form of knowledge and especially self-knowledge, as expressive manifestation of the "being's house", Homeland, that is the Romanian language. Paradoxically, exile does not mean leaving the language; on the contrary, it stands for complete recovery of its potential.

*An important role in the narrative and symbolic texture of the book is played by an event recounted in the end, the loss of the note booklet made by the writer-narrator during the twelve-day stay in Romania, the first time revisited after going to exile for more than ten years. Interpreting this event from a psychoanalytic perspective, Matei Călinescu discovers a natural "hyper-theme", that of "loss recovered by the act of writing and remembering" (Matei Călinescu, *Reflections on "Întoarcerea huliganului"*, in vol. Norman Manea, *"Întoarcerea huliganului"*, second edition, Iași, Polirom, 2006, p. 378).*

Starting from these premises, the paper aims to discover the way in which Norman Manea achieves and expresses the act of writing and remembering in the novel "Întoarcerea huliganului", his best book as considered by most critics.

Keywords: exile, memory, remembrance, writing theme, identity.

Literatura lui Norman Manea este interpretată diferit, uneori controversat. Astfel, literatura lui primește etichete de tipul „literatură a Holocaustului”, „literatură antitotalitaristă”, „literatură est-europeană”, „literatură evreiască”. Un loc aparte în această literatură îl ocupă *Întoarcerea huliganului* (Iași, 2003; în traducere engleză apare aproape simultan, tot 2003; ediția a II-a – Iași, 2006), scriere autobiografică, ce nu ilustrează cu adevărat nici categoria jurnalului, nici pe cea a memorialisticii. Romanul este considerat de majoritatea criticii cea mai bună carte a lui Norman Manea, fiind receptat fie ca „roman autoficțional” (Moangă și Iovănel, 2005: 195), fie „cartea sa cea mai direct autobiografică”, „cea mai complexă operă a sa de până acum”, „o carte de memorii” (Călinescu, 2006: 361), fie „un volum de memorii indirecte, cu vag și protector aspect ficțional, românesc” (Buciu, 2007: 99). Carte ce sintetizează temele majore ale scrisului lui Norman Manea: Holocaustul, comunismul, exilul, *Întoarcerea huliganului* propune, însă, și o altă temă, derivată poate din cele trei, și anume tema scrisului, scrisul ca refugiu, ca terapie, ca formă de cunoaștere și mai ales de autocunoaștere, scrisul ca manifestare expresivă a „casei ființei”, a Patriei, adică a limbii române. În mod paradoxal, exilul nu înseamnă plecarea din limbă, dimpotrivă înseamnă recuperarea totală a potențialului acesteia.

Cartea urmărește în primul rând aventura conștiinței, fiind o operă de bilanț existențial. Aici se conturează devenirea și cristalizarea unei conștiințe, în toate componentele ei: civică și politică, estetică, teologică și morală etc. Acest traseu nu este urmărit cronologic, Norman Manea optând pentru distribuirea aleatorie a materialului autobiografic, apelând la tehnica flash-urilor și a fragmentului. Opera conține o narațiune discontinuă și nelineară, cu numeroase ramificații subtextuale. Cronologia este refăcută ulterior de către cititor punând cap la cap informațiile, ca pe piesele unui puzzle. Aflăm astfel despre prima experiență dramatică a lui Norman Manea, copilul de 5 ani, cea a deportării sale și a familiei în lagărul din Ucraina, în Transnistria, devenită metaforic „Transtistia”, între anii 1941 și 1945. Episodul acesta traumatizant, cauzat de regimul lui Antonescu, este resimțit de către adultul Norman Manea, analizând retrospectiv, ca o primă „inițiere”, ca „*Inițierea preliminară nașterii*”¹ (p. 68). Naratorul sintetizează această etapă, în urma căreia și-a pierdut ambii bunici dinspre mamă, într-o singură frază constituită dintr-o enumerare de substantive care alcătuiesc în crescendo câmpul lexico-semantic al suferinței: „Debarcarea nocturnă, împușcăturile, țișetele, jaful, baionetele, morții, rîul, podul, frigul, foamea, frica, cadavrele: noaptea lungă a *Inițierii*” (p. 68). Urmează perioada instalării comunismului în România (devenită în proza lui Manea Jormanania, după modelul lui Petru

Culianu), cu relatarea scurtei experiențe de utemist, experiență care ajunge să îl dezguste, cu închiderea tatălui în colonia penitenciară de la Periprava, cu anii studenției și, apoi, cei de profesare ca inginer constructor, câteva amoruri și începuturile carierei literare. Lupta cu cenzura, dezgustul provocat de intrarea regimului, în anii '80, pe o direcție din ce în ce mai naționalistă l-au determinat, până la urmă, pe Norman Manea, aflat la 50 de ani, după multe amânări, să aleagă calea exilului, să plece în decembrie 1986 în Germania, apoi în S.U.A., unde trăiește și în prezent. Scriitorul-narator observă, cu o ironie amară, o simbolică simetrie în destinul său: „exilul de la 5 ani, din cauza unui dictator și a ideologiei sale, se desăvârșește la 50 de ani, din cauza altui dictator și a unei ideologii aparent opuse” (p. 25).

Întoarcerea huliganului propune o dublă călătorie simbolică. Pe de o parte, e vorba de o călătorie în spațiu, în cadrele realului și în prezentul narativ, călătoria în România, anunțată încă din *Preliminarii*, o călătorie de care scriitorul-narator se teme încă, pentru care nu se simte pregătit, a cărei relatare se va face în ultima parte a cărții, intitulată semnificativ *A doua întoarcere (Posteritatea)*, scrisă sub forma unui jurnal, care respectă principiul calendarității, de pildă: „Prima zi: luni, 21 aprilie 1997” (p. 240). Această călătorie o provoacă pe cealaltă, mai misterioasă, în timp, în trecut, în profunzimile amintirii, în memoria afectivă, cea începută din *Preliminarii* și desfășurată în întreg capitolul inițial, ce devine scriere memorialistică, *Prima întoarcere (Trecutul, ca ficțiune)*.

Între cele două părți există un capitol mai scurt, *Divanul vienez*, subintitulat *Anamneză*, care devine o explicare a genezei acestei cărți, *Întoarcerea huliganului*, în „stilul său caracteristic, ce combină un simbolism pluristratificat cu detaliul istoric reconstituit cu exactitate și cu ironia – și autoironia – implicită” (Călinescu, *op. cit.*, p. 363). Capitolul propune un joc stilistic: debutează cu o narațiune la persoana a III-a, scriitorul ascunzându-se în spatele personajul Noah, care deținea „doar un rol de refugiat în comedia prezentului” (p. 209), pentru ca apoi să treacă subtil la persoana I „urmând oscilațiile rememorării subiective” (Călinescu, *op. cit.*, p. 363). Aflat la o elegantă petrecere, ținută la un conac din împrejurimile New York-ului, ca o dovadă a imposibilei eludări a conștiinței și a obsesiilor biografice dintotdeauna, Noah, „naufragiatul”, se trezește povestindu-le participanților despre „Transnistria, Inițiere, război și despre Maria, tînăra țărăncă decisă să se alătore evreilor trimiși la moarte. Apoi, despre potopul de după potop, comunismul bizantin și ambiguitățile sale. Apoi despre exil și ambiguitățile sale” (p. 209). A doua zi, primește de la editorul care organizase petrecerea, o scrisoare prin care era

îndemnat „să depună mărturie”, să scrie povestea vieții, povestea fascinantă a cuiva care „a trăit și gândit și acționat în miezul celui mai rău timp din istorie” (p. 209). Prozatorul se simte provocat și în același timp obligat să reacționeze, să își asume dificila sarcină a „anamnezei”, a aducerii-aminte, încât acest capitol devine o rememorare a ceea ce povestise în capitolele anterioare, dar într-o manieră frustră, aducând noi detalii. E vorba de o asumare totală a „poveștii” individuale și colective, fără apelare la metafore ca „Inițiere” și „Trans-Tristia”, identificându-se în întregime cu cel care îl substituie în scris, cum mărturisește prozatorul însuși. Asumarea scrisului ca formă a anamnezei este făcută în manieră psihanalitică, uneori ironic-psihanalitică, prin trimitere la celebrul medic psihiatru evreu austriac, Sigmund Freud, de aici epitetul din titlul capitolului, „(Divanul) *vienez*”: „Prin scris, ieși, totuși, brusc, din colonia penitenciară, carnajul rămâne în afara ta, spunea Kafka: «afară din șirul asasinilor, poți să observi faptele»” (p. 225).

Încă din prima pagină a romanului, este anunțată tema scrisului ca renaștere. Cei nouă ani de exil în S.U.A. echivalează metaforic cu viața intrauterină: „Nouă ani cât nouă luni în burta doldora de noutăți a aventurii care livrează, acum, această dimineață nouă-nouă, ca la începutul dinaintea începuturilor” (p. 9). Acest „început”, această renaștere se realizează prin actul rememorării și al scrierii: „Va redeveni, în această dimineață, cel din urmă cu nouă ani?” (p. 9). Moartea spirituală de care are parte exilatul, urmată de nouă ani de exil în „Paradis”, pe „lumea cealaltă”, este urmată de singura întoarcere posibilă, cea în trecut, în profunzimile amintirii, care se va concretiza prin actul dificil al scrierii, echivalând cu o renaștere. Între moartea spirituală și renașterea tot spirituală, exilul dobândește o funcție terapeutică. În mod paradoxal, impunerea existenței într-un spațiu străin, nutrind dorul de Patrie și mai ales de limbă, înseamnă dobândirea totală a libertății individuale, în urma unui traseu inițiat, consecință a angajării pe calea tainică a coborârii în sine.

Setea de libertate care îl caracterizează pe „eroul” acestui demers analitic se manifestă întâi sub forma aventurii, a jocului, la vârsta de patru ani, când micul Norman vrea să fugă de acasă. Această tentativă a lui este urmată de o pedeapsă aplicată de tată, „Pater Familias, Instanța Supremă”, care rămânea la rugămințile mamei „surd, mut, orb”. Adultul Norman Manea privește episodul eșecului evadării ca pe o premoniție, legându-l de adevărata *Inițiere*, cea a deportării, față de care imobilizarea copilului de piciorul unei mese încărcate de bucate „părea joaca Paradisului”. Cei patruzeci de ani scurși între momentul întoarcerii din lagăr și până la cel al

părăsirii României (exil autoimpus), între captivitate și libertate, înseamnă în propria definiție amară ani de „negocieri ipotetice, compromisuri și complicități cotidiene, eschive cu enclave tainice, compensatoare” (p. 129). Captivul „legat de pilonul de granit socialist” continuă să viseze eliberarea, evadarea, dar nu vrea să părăsească România, pentru că nu vrea să-l omoare pe scriitorul din el. Deocamdată, nu înțelege că părăsirea Patriei nu înseamnă părăsirea limbii române. Ba chiar consideră că funcția scrisului este una compensatoare, care îl ajută să evadeze în alte lumi posibile.

La începutul capitolului *Adresele trecutului (II)*, este sugerată diferența dintre România și Jormania socialistă sau Gomora, cum mai e numită metaforic. Se oferă parcă un răspuns la o întrebare formulată la începutul cărții: „Unde se unea și unde se despărțea Jormania de România?” (p. 24). În primul rând, România, Patria, înseamnă zece „oameni dreți”, prietenii cu care sărbătorește împlinirea a cincizeci de ani, în 19 iulie 1986, „V-Day, Ziua Victoriei!”, căci ei sărbătoreau cu adevărat Victoria: „Supraviețuisem, supraviețuiseră și ei, eram încă vii și împreună, în jurul unui pahar de vin, îngăduiți de cer și de pământ... poeți, prozatori, critici... maimuțele, mimii, falșii regi, falșii ciungi, rudele Imperatorului August Prostul” (p. 130). România mai înseamnă rădăcinile familiei stabilite aici de câteva generații, frumusețea locurilor și a oamenilor, liniștea „paradisului”, „miracolele unei banalități feerice”, așa cum redescoperă copilul de nouă ani, revenit din primul exil, cel impus, considerându-se un norocos: „Străduțe ascunse sub arbori, alintate de răsaduri de flori, mătuși ample și blânde, care mă reobișnuiau cu gustul laptelui și al plăcintelor. Edenul se numea Fălticeni, locul de unde plecase autobuzul destinului cu 13 ani în urmă” (p. 131). (Se face referire aici la momentul întâlnirii părinților săi, pentru prima dată, într-un autobuz care pleca din Fălticeni). Dar România înseamnă mai ales întâlnirea cu literatura și cu farmecul limbii române, întâlnirea cu propria personalitate creatoare, întâlnirea cu lumea liberă a ficțiunii, cu ceea ce numește el printr-un paradox „boala și terapia cuvintelor”. Astfel, tot într-o zi de 19 iulie 1945, primise în dar o carte de povești populare românești, care îl face să deschidă „brusc dialogul cu prieteni invizibili” (p. 131). Este definit metaforic rolul scrisului într-o societate dominată de oroarea comunistă. Scrisul/literatura înseamnă o enclavă care protejează intimitatea, înseamnă protejarea de moartea sufletească, păstrarea propriei identități, păstrarea umanității, înseamnă speranță: „literatura avea să mă salveze de slujirea pe care o impunea Autoritatea. Sistemul făcea totul pentru a ne elibera de lanțurile speranței, dar rămăseserăm imperfecți, vulnerabili la speranță” (p. 131). România

înseamnă mai ales renașterea spirituală prin și în limba română, „limba pitorească ... a lui Creangă”, un „miracol”, de aceea ideea plecării din România este amânată atât de mult. Dificultatea părăsirii României este exprimată foarte des interogativ: „Să rămîn, totuși, acolo unde începuse, la nouă ani, magia vorbelor, în limba în care mă nășteam, din nou, în fiecare zi?” (p. 132). Dar în „obsedantul deceniu”, tânărul care deja stăpânea „puterea cuvintelor”, „bizara lor iradiere”, descoperă în același timp diferența colosală între „limba interiorității” și „limba ziarelor”, limba Partidului unic, oficială, canonică, luptă de propagandă politică: „Limbaj restrâns, monoton, sporind neîncrederea în cuvinte, suspiciunea față de cuvînt” (p. 148). Opțiunea lui pentru Facultatea de inginerie (hidrotehnică) se datorează și speranței că astfel va fi ferit de „idiotizarea” comunistă a limbii, de limba lozincardă, de presiunea politică și chiar de el însuși. După ce în 1969 devenea cel mai tânăr cercetător științific principal al unei instituții „cu adevărat academice”, ajunge la spitalul de boli nervoase, obținând astfel certificatul medical care „să te trimită acasă, în camera ta, în celula ta, coșciugul separării de mediu” (p. 155). Așadar, ingineria reușise să îl ferească de interogatorii, pușcărie, lagăre, colonii de reeducare, însă prin „somnolentele trucuri ale cotidianului”. Ceea ce descoperă retrospectiv este că, prin practicarea ingineriei, nu își pierduse interioritatea, deși fusese și aceasta o speranță inițială: „Speranța nu s-a împlinit. Ingeria nu mă vindecase, Slavă Domnului, de mine însumi” (p. 156).

Așadar, ceea ce îl ținea în România pe evreul ajuns în colimatorul autorităților, al Securității, urmărit chiar de prietenul nevoit să ajungă informator, dar „autodemascăt” în fața „obiectivului” său, pe evreul care putea pleca oricând în Țara Sfântă, chiar cu sprijinul autorităților, era limba română, „limba și himerele pe care mi le furniza” (p. 180), limba română creatoare. Așa cum am arătat, întâlnirea cu aceasta are loc în iulie 1945, definită metaforic prin întâlnirea cu cartea cu coperti verzi. După douăzeci și patru de ani, în 1969, își aude, în sfârșit, propria voce în propria carte, tot una cu coperti verzi. Cei douăzeci și patru de ani înseamnă, de fapt, cu adevărat un exil, un exil autoimpus, pentru că în acești ani el părăsește de multe ori Jormania socialistă refugiindu-se în adevărata „casă”, cea a „Cărții”, metaforă pentru literatură. Această refugiere înseamnă descoperirea sinelui și a libertății interioare, înseamnă efortul cunoașterii și al autocunoașterii: „Mă refugiasem, mereu, în casa pe care doar Cartea mi-o promitea. Exil, boală salvatoare? Un du-te vino spre și dinspre mine însumi: încercând să mă găsesc, încercând să mă înlocuiesc și să mă pierd și iarăși de la început” (p. 195). „Huliganul”, marginalizat, străinul sau intrusul, dezrădăcinatul, descoperă prin scris că reala cetățenie și

reala apartenență i le oferă doar limba, „casa ființei”. În mod paradoxal, exilul real, cel asumat în 1986, nu înseamnă cu adevărat un exil, căci nu echivalează cu părăsirea Patriei, întrucât Patrie înseamnă limba română, iar Norman Manea ia cu el această Patrie, alegând să scrie doar în această frumoasă „limbă pribeagă”, pentru că așa cum îi spusese, încă din 1979, cumnatei sale americane, „Țara mi-este limba”. Se observă aici utilizarea dativului etic, afectiv.

Întoacerea de douăsprezece zile în România nu înseamnă adevărata întoarcere în țară, fiindcă nicio întoarcere nu e posibilă la modul concret. Această călătorie în spațiu provoacă însă, prin rememorare concretizată în actul scrierii, conștientizarea adevăratei apartenențe a celui care este într-un continuu proces de căutare a țării și a sinelui: „Dar dacă nu locuiesc într-o țară, ci într-o limbă? [...] În exil, acum, port Țara Făgăduinței, Limba, în mine, refugiul nocturn al lui Schlemiel” (p. 272).

Un rol foarte important în țesătura narativă și simbolică a cărții îl are un eveniment relatat în final, cel al pierderii carnetului de însemnări pe care le făcuse scriitorul-narator în timpul celor douăsprezece zile de ședere în România. Interpretând acest eveniment din perspectivă psihanalitică, Matei Călinescu descoperă o adevărată „supratemă a cărții”, care se dovedește „aceea a pierderii: pierderea recuperată prin actul reamintirii și al scrierii” (Călinescu, 2006: 378). Așa cum arată Marian Victor Buciu, revenirea în România anului 1997 este eșuată și, prin urmare, într-un sens, neîntâmplată în realitate, ci numai în consemnare (*Posteritate*) (Buciu, *op. cit.*: 99). Autorul însuși numește metaforic această călătorie în România „voiajul prin Posteritate” (p. 356). După ce își găsește, în sfârșit, interlocutorii potriviți pentru notele din carnetul său, acesta începe să scrie înfrigorat, chiar în ultima zi a șederii în România, epistola către Lache și Mache, „adevărați cosmopoliți, adaptabili oriunde” (p. 326), numele fiind luate de la câinii unui vechi prieten pe care îl revede în ultima zi.

Așa cum sugerează finalul cărții, omul Norman Manea locuiește „acasă”, în New York, însă scriitorul Norman Manea locuiește „acasă”, în limba română, așa cum înțelege încă o dată chiar prin actul scrierii acestei cărți.

Așa cum a fost receptat și de critica străină, romanul lui Norman Manea este „mai presus de toate, un important elogiu adus limbii. Limbii române în care Manea se încapățânează să scrie după ani și ani de exil. Pentru genul de scriitor care este străin oriunde, unica patrie adevărată rămîne limba. Această cochilie de melc este un refugiu pe care Istoria cea mai adversă, viața cea mai tragică și exilul cel mai îndepărtat nu o pot uita” (*L’Unita*, în Manea, 2006, p. 383).

Întoarcerea huliganului conturează portretul unui personaj lucid, tensionat de întrebări și de nevoia de echilibru, sceptic și contrariat de circumstanțele politice complicate în care trăiește febril și chinuit până la obsesie de propria condiție și situație, dornic să-și găsească adevărata identitate, pe care o descoperă doar prin scris. Ultima autodefinire este cea mai ilustrativă în acest sens: „un melc acceptându-și, senin, destinul” (p. 357).

Așa cum interpretează Matei Călinescu, aplicând teoriile lui Freud și Jacques Lacan, „pierderea carnetului (care trimite la atitudinea profund ambivalentă a scriitorului față de țara sa de origine și de cultura ei) a prilejuit un al doilea «discurs reușit», textul însuși, rescrierea sa din memorie reprezentând, în același timp, un act literar și o îndelungă și susținută autoanaliză, precum și o formă de terapie” (Călinescu, *op. cit.*: 378). În concluzie, una dintre funcțiile scrisului evidențiate în această scriere confesivă este cea terapeutică, conflictul interior se rezolvă prin actul amintirii și al scrierii.

¹Menționăm că toate citatele din opera propriu-zisă (*Întoarcerea huliganului*) vor fi date din ediția a II-a, menționată la Bibliografie.

Bibliografie

1. Buciu, Marian Victor, *Zece prozatori exemplari (perioada comunistă)*, București, EuroPressGroup, 2007.
2. Călinescu, Matei, *Reflecții despre „Întoarcerea huliganului”*, în vol. Norman Manea, *Întoarcerea huliganului*, ediția citată.
3. Manea, Norman, *Întoarcerea huliganului*, ediția a II-a, postfață de Matei Călinescu, Iași, Editura Polirom, 2006.
4. Moangă, Emil, Mihai Iovănel, în *Dicționarul general al literaturii române*, L/O, coord. Eugen Simion, București, Univers Enciclopedic, 2005.
5. *L’Unita*, 1 aprilie 2004, reprodus în vol. Norman Manea, *Întoarcerea huliganului*, ediția citată, în *Ecouri din presa străină*.